

УДК 027.022(477)''1941/1944''(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.9(302).42-49

Тетяна Каросва,

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії та культури України
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського,
e-mail: urasim@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5012-9513>

Масові бібліотеки України під час нацистської окупації 1941—1944 рр.: зона цивільної адміністрації

Мета дослідження: на основі вивчення діяльності публічних (у радянській традиції — масових) бібліотек дослідити читачке дозвілля пересічного городянина під час нацистської окупації України. **Зміст дослідження:** схарактеризовано уявлення про окупаційну міську бібліотечну мережу в зоні цивільної адміністрації (на місто — одна загальнодоступна бібліотека для дорослих, а також можлива бібліотека / філія для дітей), умови та режим роботи закладів, специфіку показників бібліотечного обслуговування, штат працівників. Докладно розглянуто комерційний складник діяльності масових бібліотек, що становив вагомий підґрунтя для успішного функціонування. **Висновки.** Підсумовуючи дослідження бібліотечного життя населення окупаційного періоду, варто зазначити: 1) на тлі ставлення нацистів до місцевих жителів лише як до робочої сили Рейху окупаційна влада дозволяла бібліотечне обслуговування в масових бібліотеках, але в міській місцевості; 2) саме місцева влада визначала масштаб (кількість закладів, розмір штату) та умови (режим роботи, вартість бібліотечних послуг) загальнодоступного обслуговування населення; 3) панувало певне уявлення про "норми" бібліотечної роботи: кількість закладів, штат, режим роботи, правила обслуговування та оплата за нього. Частина норм — із радянського досвіду, частина — данина окупаційним умовам виживання; 4) масові бібліотеки були популярними серед населення навіть за умов платного обслуговування; 5) читання, вочевидь, відіграло роль психологічного компенсатора в умовах окупації. Масові бібліотеки й під час нацистської окупації України залишалися вагомим складником культурного середовища.

Ключові слова: масова бібліотека; бібліотекар; бібліотечний фонд; бібліотечне обслуговування; читання; бібліотечні платні послуги; нацистська окупація

Постановка проблеми. З актуалізацією потреби розроблення механізму реінтеграції населення окупованих територій Криму та Східної України зростає інтерес до національних традицій і побуту, зокрема й бібліотечного читання як доступної дозвіллевої практики. На цьому тлі може бути корисним досвід діяльності загальнодоступних книгозбірень в умовах нацистської окупації та бібліотечної політики радянської влади в контексті рерадянзації звільнених територій. Водночас роль масових бібліотек у буденному житті населення окупованих територій залишається маловивченою.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У радянській традиції бібліотечне життя на територіях, окупованих під час німецько-радянської війни, здебільшого замовчували, акцентуючи на фактах знищення книгозбірень та їхніх фондів [1]. Окупаційну історію бібліотек асоціювали з мертвим простором, і лише з відкриттям архівів наприкінці 1980-х рр. з'явилася можливість зосередити увагу на цьому полі досліджень. Науковці незалежної України, діставши доступ до німецьких архівних матеріалів, активно розробляли проблему повернення незаконно вивезених культурних цінностей із бібліотек.

Н. Кашеварова [2; 3], Н. Малолетова та Л. Дубровіна [4; 5; 6], І. Лосієвський [7], Г. Сварник і Р. Дзюбан [8] вивчали насамперед фонди наукових

бібліотек, тоді як публічні (у радянській традиції — масові) книгозбірні як окремий тип залишалися поза увагою вчених. В історико-регіональних студіях (Н. Зеленська [9], В. Калашнікова [10], В. Прокопчук та О. Айвазян [11], Н. Якимович [12]) дослідники висвітлювали бібліотечне життя окремих регіонів чи населених пунктів. Чимало бібліотек, що функціонували в довоєнний час, нині вже склали історичні нариси своєї діяльності, зокрема й за окупації. Сукупно оприлюднений матеріал дає змогу узагальнити тогочасну практику й заперечити поширену тезу про відсутність бібліотечного життя пересічних громадян в окреслений хронологічний період.

Мета статті — на основі вивчення діяльності масових бібліотек дослідити особливості повсякденного читачького дозвілля містян на окупованій території України; наукові бібліотеки та їхні фонди залишаються поза студіюванням.

Географічні межі дослідження — зона дії цивільної нацистської адміністрації, фактично рейхскомісаріат "Україна". Зона військової адміністрації перебувала в іншому правовому полі, тому через специфіку статусу та брак часу в ній могли не перейматися соціально-культурною сферою окупованих територій.

Незмінним залишається трактування поглядів нацистів на місцеве населення лише як на робочу силу

Рейху. Відповідно організація дозвілля для місцевого населення не входила в систему пріоритетів окупаційної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У другій половині XIX ст. найдоступнішим і наймасовішим закладом культури на європейських теренах була бібліотека. Книгозбірні як невіддільний елемент цивілізованого населеного пункту в уявленні окупантів уособлювали "нормальне" життя. Інформаційне обслуговування місцевих установ і фахівців, підготовка робочої сили певного освітнього рівня, а також пропагандистські практики зумовлювали потребу в бібліотечній книзі. Інше питання, які населені пункти нацисти вважали цивілізованими? Які з них могли заслуговувати на книгозбірні? Ознайомлення з історією сучасних обласних бібліотек доводить, що під час окупації в обласних містах відкривали одну загальнодоступну книгозбірню для дорослих, а також бібліотеку / філію для дітей. У районних центрах мала працювати лише одна книгозбірня [11, с. 16; 13, с. 473]. Утім, були й винятки, у Вінниці, наприклад, діяло п'ять закладів: Бібліотека ім. К. Тімірязєва (колишня обласна), відділена від неї Бібліотека ім. М. Коцюбинського в "Мурах", дитяча бібліотека в "Мурах" (колишня обласна дитяча), заможня Бібліотека ім. М. Коцюбинського (колишня Бібліотека ім. Н. Крупської) та її філія (бібліотека колишнього педтехникуму) [14, арк. 53]. У Маріуполі (зона військової адміністрації) — колишня Центральна міська ім. В. Короленка та три її філії [2, с. 313]. У сільській місцевості загальнодоступні книгозбірні зазвичай не функціонували [11, с. 16]. Отже, з боку нацистської влади межа цивілізованості проходила радше між містом і селом, до того ж чіткої регламентації щодо розміру бібліотечної мережі та розміру міста не було, ці критерії визначала місцева влада. Такий висновок підтверджують, наприклад, історичні факти: до війни у Києві функціонувало 22 (за Н. Якимович — 23 [12, с. 145]) масові книгозбірні, а під час окупації — лише 1 [4, с. 153].

Масові бібліотеки підпорядковувалися відділам народної освіти при міських управах. Відомості про окремого інспектора з бібліотечних питань вдалося знайти лише у Вінниці [14, арк. 69], де ця посада була чинною лише до лютого 1943 р. [14, арк. 53], а також у Києві [4, с. 152], де відповідальна особа опікувалася й масовими, й науковими книгозбірнями. Міські функціонери мали знайти приміщення для бібліотеки (точніше, зберегти попереднє від реквізиції чи непрофільного використання), забезпечити його опаленням, освітленням, меблями, зробити поточний ремонт, а також видати співробітникам продуктивні картки. Місцеві чиновники визначали штат бібліотеки, розклад її роботи й правила обслуговування населення.

Специфіка функціонування закладів певною мірою різнилася. У кам'янець-подільській бібліотеці працювало 8 осіб [11, с. 15], кіровоградській [9, с. 26], дніпропетровській [2, с. 310], житомирських (доросла +

дитяча) — по 10 [13, с. 475], маріупольських — 11 (у центральній бібліотеці — 5 осіб та по 2 — у філіях) [2, с. 313], миколаївській — 14 [15]. У Вінниці в перші роки окупації кількість працівників коливалася, остаточний штат було затверджено 16 лютого 1943 р.: 16 бібліотекарів і 3 технічних працівники [14, арк. 53]. Загальною практикою було призначення директором закладу фольксдойче.

У Житомирі доросла та дитяча бібліотеки працювали від 11 до 16 години [13, с. 473], окрім вихідних і понеділка, у Кам'янці-Подільському — від 9 до 16, влітку — до 18, Проскуріві — від 11 до 19 [11, с. 19], Дніпропетровську — від 11 до 17 щоденно, крім вівторка [2, с. 310]. Вінницькі заклади працювали щодня, крім неділі та свят, від 9 до 19, а в суботу — від 10 до 16, робочий тиждень становив 56 годин [14, арк. 27]. Привертає увагу той факт, що місцева влада заради економії насамперед орієнтувалася на світловий день, а вже потім — на потреби відвідувачів, які працювали.

Читачами могли стати особи, старші за 16 років. Якщо окремої бібліотеки / філії для дітей не було, то від 14 років [9, с. 26].

За правилами, одноразово видавали до трьох книг на п'ять днів. На наукову літературу за браком попиту могли встановити більший строк використання. Загалом, така система відповідала бібліотечній практиці довоєнного часу.

З організацією "нового порядку" книжкові фонди масових бібліотек мали вичищати від радянської громадсько-політичної літератури й творів небажаних авторів. Оскільки централізованих списків забороненої літератури не було, то поняття "небажаності" трактували доволі широко, створюючи підґрунтя для численних інтерпретацій. Книги спалювали, відправляли на перероблення на паперові фабрики [9, с. 26; 13, с. 473], виривали / вирізували небажані передмови / фото, викреслювали цитати, коментарі тощо [2, с. 311].

Книгозбірні розпочали відкривати після чистки бібліотечних фондів наприкінці осені 1941 — узимку 1942 рр. в обласних і районних центрах. Утім, наприклад, у Дніпропетровську бібліотеку відкрили лише у вересні 1942 р. [2, с. 310], тобто за рік від початку окупації.

Розміри фондів суттєво відрізнялися й безпосередньо залежали від довоєнного обсягу та пошкоджень книгозбірень 1941 р., коливаючись від кількох до сотень тисяч одиниць зберігання.

На окупованих територіях нацистська бібліотечна політика передбачала функціонування закладів за принципом самоокупності, тобто на основі платного обслуговування. Основними фінансовими джерелами слугували застава та абонентна плата. Заставними внесками заклад міг розпоряджатися, допоки користувач був його читачем. З відмовою від бібліотечного обслуговування заставу повертали. Запис до кам'янець-подільської та проскурівської міських бібліотек

коштував 10 крб, абонентна плата за кожну книгу — 5 крб [11, с. 18]. У Кіровограді заставу визначили у 15 крб, тоді як абонентну плату — у 3 крб [9, с. 26]. У Вінниці від 16 лютого 1943 р. за місяць користування бібліотекою (а не за кожну книгу) встановили платню 10 крб із дорослого та 5 крб із дитини, а також заставні внески 30 та 15 крб відповідно [14, арк. 53, 55].

Діяла система штрафів за затримані чи загублені книги. Зокрема, в Кіровограді за кожний пропущений день користувачів штрафували на 10 коп., а після п'яти днів — у подвійному розмірі [9, с. 26]; у Кам'янці-Подільському за 10 днів затримки книги стягували 1 крб [11, с. 19]. Якщо читач не повернув чи зіпсував книгу, то мав замінити її або відшкодувати вартість за оцінкою бібліотеки. Сплата за особливо цінні видання могла сягати десятикратного розміру. Ця практика здебільшого відтворювала радянський досвід, а штрафні санкції, певно, не надто лякали користувачів, оскільки в місцевій пресі постійно друкували оголошення з погрозами судом певним читачам.

Наскільки вдалою була така комерційна діяльність бібліотек? Спробуємо з'ясувати це на основі щоденника вінницької Бібліотеки ім. М. Коцюбинського ("Мури") за 1943 р. [16]. Пам'ятаємо, що 16 лютого вартість бібліотечних послуг зросла. У грошовому еквіваленті фінансова активність мала таку динаміку: якщо у січні 1943 р. бібліотека мала 1542 крб (абонентна плата) + 850 крб (застава), то в березні — 5215 + 2540 крб, квітні — 4089 + 2250 крб, травні — 5398 + 1510 крб. Від 16 лютого до 1 серпня 1943 р. бібліотека збрала абонентної плати 27 279 крб, дитяча бібліотека — 12 655 крб [17, с. 72].

Наскільки вистачало зароблених грошей? У бібліотеці в "Мурах" працювало п'ять осіб: завідувач із зарплатнею 840 крб на місяць, два бібліотекарі — по 600 крб та один — 720 крб, прибиральниця — 250 крб [14, арк. 21]. Оплата праці співробітників становила 2760 крб на місяць, окрім того, видатки на опалення, освітлення, поточні витрати (наприклад, від 15 лютого до 20 червня 1943 р. — 911 крб [14, арк. 45]). Ураховуючи ці показники, можемо зробити висновок, що бібліотека була рентабельною. Заклад мав найповніший фонд з-поміж інших міських книгозбірень, розташовувався в центрі міста, приносив найвищий прибуток, тому завдяки його коштам колеги з інших книгозбірень мали змогу отримувати зарплатню, оскільки міський бібліотечний рахунок був єдиним. Усього на оплату праці вінницького міського бібліотечного штату було потрібно 11 010 крб на місяць [14, арк. 21]. Згідно з наказом, за нестачі коштів пропорційно зменшувалася й зарплатня. За браком відомостей про кошти, зароблені іншими закладами, складно однозначно стверджувати про їхню самокупність. Якщо припустити, що вони заробляли на рівні дитячої книгозбірні, то вінницькі бібліотекарі отримували зарплатню завдяки платному обслуговуванню. Інша річ, що купівельна спроможність цих коштів була надто низькою, люди ледь виживали, адже,

наприклад, на вінницькому міському чорному ринкові фунт масла коштував 120 німецьких марок, фунт кави — 400, 1 махоркова цигарка — 1 (1 марка = 10 крб) [18, с. 647].

Щоденник бібліотеки також дає змогу з'ясувати активність читачів. Наприклад, співробітники Вінницької обласної бібліотеки в I кварталі 1935 р. щодня видавали в середньому 523 томи [19, арк. 2], а працівники бібліотеки в "Мурах" за березень—травень 1943 р. — 126 [16]. Якщо порівнювати ці показники, то здається, що активність значно знизилася. Якщо порівнювати статистику з 1945 р., коли планували видавати 211 томів щодня, то "окупаційна" активність читачів відрізняється. У 1943 р. бібліотека в "Мурах" обслуговувала 1030 читачів, а дитяча — 450. Враховуючи, що наприкінці окупації у Вінниці залишилося майже 27,8 тис. осіб, то ці показники доволі високі (хоча наведена статистика й заперечує загальноприйнятту тезу про те, що відвідувачів у бібліотеках під час окупації було обмаль, важко вважати Вінницю тогочасною бібліотечною Меккою, радше дослідники недооцінювали читацькі настрої). Дорослим відвідувачам щомісяця видавали близько 4 тис. томів, тобто у середньому кожному — по 4 книги. Ці показники уможливають висновок, що люди не втрачали інтересу до читання попри складні умови: окупаційний режим, непевність у дні прийдешньому, невизначеність життя, нові незрозумілі загрози, потреба прилаштовуватися до нових реалій, брак роботи, скрутне матеріальне становище, платне бібліотечне обслуговування, застарілий фонд... Вочевидь, читання стало психологічним порятунком для певної частини населення, яка щомісяця жертвувала 10 крб заради своєрідного перепочинку й розради.

За бібліотечним архівом, після зростання вартості послуг у березні 1943 р., наприклад, було видано літератури загального відділу "0" (йдеться про журнали) — 34,5%, художньої літератури — 52,8%, решту відділів репрезентовано поодинокими виданнями. Логічно припустити, що серед часописів переважали літературні, а в рейтингу читацьких уподобань — красне письменство [16, арк. 1зв-2].

Вочевидь, системного поповнення фондів бібліотек на окупованих територіях не передбачалося. Основними джерелами комплектування стали похищені приватні книгозбірні, перерозподіл між закритими / законсервованими бібліотеками, книги, що їх друкувала окупаційна влада, заміни та подарунки.

Щоб забезпечити комерційний успіх читання, вінницькі бібліотекарі активно працювали з фондами. З огляду на нові реалії для оптимізації зібрань здійснювали перерозподіл книг, особливо дитячих. Зокрема, у бібліотеку колишнього педагогічного технікуму з книгозбірні в "Мурах" було передано книги С. Маршака, Ф. Бернета, Е. Томпсон-Сетона, Марка Твена, братів Грімм, а навзаєм — популярні видання Е. Лавісса та А. Рамбо "История XIX в.", Ф. Шиллера "История западноевропейской литературы нового

времни". Так само в лютому 1942 р. дитяча бібліотека отримала в тимчасове користування твори Е. Амічіса, Ж. Верна, Ф. Купера, Р. Распе, В. Скотта, К. Чуковського та інших, у серпні — дореволюційні дитячі журнали [14].

Бібліотечні працівники проводили постійну роботу з читачами, які заборгували чи загубили книги. Згідно з архівними документами, за два тижні до звільнення Вінниці від німецьких окупантів було оформлено останню заміну книги [14, арк. 101]. Привертають увагу видання, принесені на заміну втраченим. Бібліотека в "Мурах" погоджувалася отримувати компенсацію лише популярними творами відомих авторів, наприклад Р. Л. Стівенсона, Олександра Гріна, Е. Золя.

Умови праці бібліотекарів були важкими, міські управи опікувалися двома головними проблемами: функціонування закладу загалом і забезпечення хлібними картками співробітників. Постійно не вистачало палива, регулярно зникала електрика. Як зауважувала 1942 р. завідувачка вінницької бібліотеки в "Мурах" Н. Боршевська, звертаючись до голови міської управи О. Савостьянова, "зараз бібліотека не має ніякого палива, що створює дуже важкі, майже неможливі для праці умови: температура доходить до -1°, -2°, чорнила весь час замерзають, пальці дубіють, деякі робітники бібліотеки захворіли..." [14, арк. 8].

Працівників книгозбірень залучали до виконання інших завдань, наприклад, у Кіровограді — до сільськогосподарських робіт, подвірного перепису тварин, змушували відвідувати масові заходи,

організовані окупаційною владою, як-от урочистий молебень 5 серпня 1942 р. за остаточну перемогу німецької армії над ворогами з нагоди святкування річниці захоплення Кіровограда [9, с. 26].

Окрім індивідуального обслуговування читачів, бібліотекарі вели й масову роботу, що ґрунтувалася на напрацюваннях довоєнного періоду, використовуючи різні форми й методи, зокрема бесіди, огляди книжкових новин, лекції, зустрічі, тематичні вечори. Вочевидь, їхня ідейна спрямованість не мала яскравого пропагандистського характеру, оскільки в повоєнний час радянська влада не вважала бібліотекарів колаборантами.

Висновки. Підсумовуючи дослідження окупаційного бібліотечного життя населення, варто зауважити: 1) нацистська влада дозволяла масове бібліотечне обслуговування здебільшого в міській місцевості; 2) саме місцева влада визначала масштаб загальнодоступного обслуговування населення; 3) побутувало орієнтовне уявлення про "норми" бібліотечного обслуговування: кількість закладів, штат, режим роботи, вартість платних послуг, правила обслуговування. Можемо припустити, що вони базувалися на бібліотечній практиці радянського часу з врахуванням реалій воєнного стану, але ця теза потребує додаткового вивчення; 4) бібліотечні послуги мали попит у населення навіть за умови платного обслуговування; 5) читання було популярним, адже виконувало компенсаторну функцію за режиму нацистської окупації.

Список використаних літератури та джерел

1. Гімальдінова З. В. Бібліотеки України в роки Великої Вітчизняної війни / З. В. Гімальдінова // Бібліотекознавство і бібліографія. — 1985. — Вип. 25. — С. 10—16.
2. Кашеварова Н. Г. Бібліотеки України під час окупації періоду Другої світової війни (за донесеннями німецького бібліотекаря Олександра Гімпеля) / Н. Г. Кашеварова // Рукописна та книжкова спадщина України. — 2016. — Вип. 20. — С. 294—326. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2016_20_20. — Назва з екрана.
3. Кашеварова Н. Г. Діяльність робочої групи "Харків" Оперативного штабу Розенберга з вивезення бібліотечних фондів у період нацистської окупації України / Н. Г. Кашеварова // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. — 2005. — № 2. — С. 37—45.
4. Малолетова Н. І. Нацистська бібліотечна політика у період окупації Києва у 1941—1943 рр. і доля книжкових фондів Бібліотеки Академії наук УРСР / Н. І. Малолетова, Л. А. Дубровіна // Рукописна та книжкова спадщина України. — 2000. — Вип. 5. — С. 139—172. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2000_5_11. — Назва з екрана.
5. Малолетова Н. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941—1943 рр.) / Н. Малолетова, Л. Дубровіна // Бібліотечний вісник. — 2001. — № 3. — С. 2—18. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2001_3_3. — Назва з екрана.
6. Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941—1943) : дослідження : анот. покажчик : публікації документів / уклад. Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолетова. — Київ, 2004. — 813 с.
7. Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни : документи / упоряд. І. Я. Лосієвський [та ін.]. — Київ, 1997. — 102 с.
8. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника : переміщення і втрати фондів : зб. документів і матеріалів. Т. 1 : 1939—1945 / упоряд. Г. Сварник (керівник), Р. Дзюбан, М. Кривенко та ін. ; Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. — Львів, 2010. — 620 с.
9. Зеленська Н. Головна бібліотека Кіровоградщини в роки окупації (1941—1943 рр.) / Н. Зеленська // Вісник Книжкової палати. — 2010. — № 3. — С. 25—27.
10. Калашнікова В. Бібліотечні фонди України в роки Великої Вітчизняної війни (на прикладі Харківської, Ворошиловградської та Сталінської областей) / В. Калашнікова // Історична панорама. — Чернівці, 2008. — Вип. 7. — С. 113—130.
11. Прокопчук В. С. Бібліотеки Кам'янець-Подільської області в суворі 40-і роки ХХ ст. / В. С. Прокопчук, О. Б. Айвазян // Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство. — Кам'янець-Подільський, 2018. — Вип. 5. — С. 12—25.

12. Якимович Н. О. До питання про стан публічних бібліотек м. Києва в період нацистської окупації / Н. О. Якимович // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття : матеріали IX міжнарод. наук.-практ. конф. — Одеса, 2016. — С. 143—147.
13. Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941—1944 pp.) / С. В. Стельникович. — Житомир, 2015. — 592 с.
14. Державний архів Вінницької області (далі — ДАВіО). Ф. Р-1320с. Оп. 1. Спр. 1. 106 арк.
15. До 130-річчя відкриття Миколаївської громадської бібліотеки (нині Миколаївська ОУНБ ім. О. Гмирява) // Державний архів Миколаївської області : вебсайт. — Режим доступу: <http://mk.archives.gov.ua/onlinepresent/242-130biblotekgmirev.html>. — Назва з екрана.
16. ДАВіО. Ф. Р-1320с. Оп. 1. Спр. 3. 11 арк.
17. Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва в контексті історії та інноваційному поступі сьогодення : монографія. — Вінниця, 2007. — 312 с.
18. Селешко М. Вінниця: спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937—1938 pp. / М. Селешко // Вінниця у спогадах : в 3 т. — Вінниця, 2019. — Т. 3. — С. 623—790.
19. ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп. 1. Спр. 427. 6 арк.

Tetiana Karoyeva

Public libraries of Ukraine under nazi occupation in 1941—1944: civil administration area

The purpose of the study is to look into the daily reading leisure of an average urban dweller under Nazi occupation of Ukraine by examining activity of public libraries (which were called "mass libraries" in the Soviet tradition). The substance of the study. The study developed understanding of the "normal" town library network in the area of civil administration under occupation (per town: one public library for adults and (possibly) a library / branch for children) through characterizing operating conditions and working schedule of the facilities and specific features of library service; the library staff lists were ascertained. The commercial element of the activity of public libraries was examined in detail as it was the main means of their subsistence. Conclusions. Summarizing population's life with regard to activity of town libraries during the occupation period, it is worth to note: 1) despite the Nazis' view of the local population only as labor force of the Reich, the occupation authorities allowed library services in public libraries but only in urban areas; 2) it was the local authorities who determined the scale (the number of facilities, the amount of their staff) and the operating conditions (working schedule, cost of library services) of public services; 3) there was a certain idea of the library service "standards": the number of facilities, the staff, working hours, paid services, rules of service. Some of them stem from the Soviet experience, and some were the cost of survival under conditions of occupation; 4) public libraries were in popular demand despite the fact that readers had to pay for services; 5) apparently, reading played the role of a psychological compensatory mechanism under conditions of occupation. Thus, public libraries were an active functional part of the cultural environment during the Nazi occupation of Ukraine.

Keywords: public library; librarian; library stock; library services; reading; paid library services; Nazi occupation

References

1. Himaldinova Z. V. (1985). Biblioteki Ukrainy v roky Velykoi Vitchyznianoї viiny. *Bibliotekoznavstvo i bibliohrafiia*, 25, pp. 10—16.
2. Kashevarova N. H. (2016). Biblioteki Ukrainy pid chas okupatsii periodu Druhoї svitovoї viiny (za donesenniamy nimetskoho bibliotekaria Oleksandra Himpelia). *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 20, pp. 294—326. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2016_20_20.
3. Kashevarova N. (2005). Diialnist robochoї hrupy "Kharkiv" Operatyvnoho shtabu Rozenberha z vyvezennia biblioteknykh fondiv u period natsyystskoї okupatsii Ukrainy. *Bibliotekoznavstvo, dokumentoznavstvo, informolohiia*, 2, pp. 37—45.
4. Malolietova N. I. & Dubrovina L. A. (2000). Natsyystska bibliotekna polityka u period okupatsii Kyieva u 1941—1943 rr. i dolia knyzhkovykh fondiv Biblioteki Akademii nauk URSS. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 5, pp. 139—172. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2000_5_11.
5. Malolietova N. & Dubrovina L. (2001). Biblioteki Kyieva v period natsyystskoї okupatsii (1941—1943 rr.). *Biblioteknyi visnyk*, 3, pp. 2—18. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/by_2001_3_3.
6. Dubrovina L. & Malolietova N. (Comp.) (2004). *Biblioteki Kyieva u period natsyystskoї okupatsii (1941—1943) : doslidzhennia : anotovanyi pokazhchyk : publikatsii dokumentiv*. Kyiv.
7. Losievskiy I. Ya. (Comp.) (1997). *Bibliotekni fondy Kharkova v roky Druhoї svitovoї viiny : dokumenty*. Kyiv.
8. Svarnyk H., Dziuban R. & Kryvenko M. (Comp.) (2010). *Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka : peremishchennia i vtraty fondiv : zbirnyk dokumentiv i materialiv*. T. 1 : 1939—1945. Lviv.
9. Zelenska N. (2010). Holovna biblioteka Kirovohradshchyny v roky okupatsii (1941—1943 rr.). *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 3, pp. 25—27.
10. Kalashnikova V. (2008). Bibliotekni fondy Ukrainy v roky Velykoi Vitchyznianoї viiny (na prykladi Kharkivskoi, Voroshylovhradskoi ta Stalinskoi oblasti). *Istorychna panorama*, Chernivtsi, Vyp. 7, pp. 113—130.
11. Prokopchuk V. S. & Aivazian O. B. (2018) Biblioteki Kamianets-Podilskoi oblasti v suvori 40-i roky XX st. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohienka. Seriia : Bibliotekoznavstvo. Knyhoznnavstvo*. Kamianets-Podilskiy, 5, pp. 12—25.

12. Yakymovych N. O. (2016) Do pytannia pro stan publichnykh bibliotek m. Kyieva v period natsystsoi okupatsii. *Informatsiina osvita ta profesiino-komunikatyvni tekhnolohii XX stolittia* : materialy IX mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Odesa, pp. 143—147.
13. Stelnykovych S. V. (2015) *Zhytomyrsko-Vinnytskyi rehion v umovakh natsystsoi okupatsii (1941—1944 rr.)*. Zhytomyr.
14. *Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti* (dali — DAViO), f. R-1320s, op. 1. spr. 1. 106 ark.
15. Do 130-richchia vidkryttia Mykolaivskoi hromadskoi biblioteki (nyni Mykolaivska OUNB im. O. Hmyrova) (2011). *Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti* : veb-sait. Available at: <http://mk.archives.gov.ua/onlinepresent/242-130biblotekgmirev.html>.
16. DAViO, f. R-1320s., op. 1, spr. 3, 11 ark.
17. *Vinnytska OUNB im. K. A. Timiriazieva v konteksti istorii ta innovatsiinomu postupi sohodennia* (2007). Vinnytsia.
18. Seleshko M. (2019). Vinnytsia: spomyny perekhadacha komisii doslidiv zlochyniv NKVD v 1937—1938 rr. *Vinnytsia u spohadakh* : v 3 t. Vinnytsia, 3, pp. 623—790.
19. DAViO, f. R-2700, op. 1, spr. 427, 6 ark.

Надійшла до редакції 10 вересня 2021 року

ВІДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 001-051(477)(092)Дяч(045)

Василь Шейко,

доктор історичних наук, професор,
дійсний член (академік) Національної академії мистецтв України,
заслужений діяч мистецтв України,
e-mail: rector-2@ic.ac.kharkov.ua

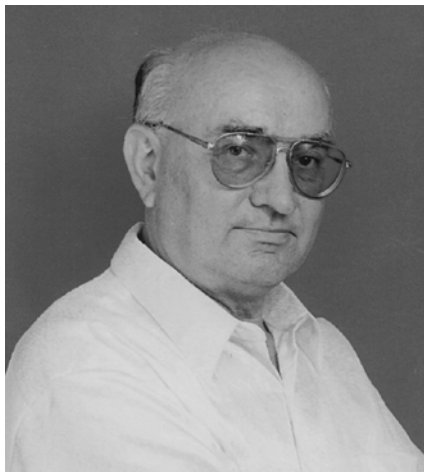
Юрій Лошков,

доктор мистецтвознавства, професор,
e-mail: rector@ic.ac.kharkov.ua

Наталія Кушнарєнко,

доктор педагогічних наук, професор,
заслужений працівник культури України,
e-mail: nataliyankush@gmail.com

Відомий філософ, учений, педагог (до 80-річчя від дня народження М. Дяченка)

Микола Васильович Дяченко народився 1 листопада 1941 р. на невеличкому хуторі, що нині підпорядкований селищу Московське Липоводолинського району Сумської області. Від 1949 р. проживає в Харкові. Після закінчення семирічки з похвальною грамотою від 1956 р. навчався в Харківському гідрометеорологічному технікумі, який закінчив 1960 р., отримавши диплом техника-гідролога (з відзнакою). За державним розподілом як молодий спеціаліст упродовж 1960—1963 рр. працював у системі Гідромет-

служби СРСР спочатку старшим техніком-гідрологом, а згодом начальником гідрометеорологічної станції "Ругозеро" в Карелії, що була підпорядкована Північно-Західному управлінню Гідрометслужби в Ленінграді. У 20 років, очоливши колектив гідрометеорологічної станції (понад 30 співробітників), молодий керівник швидко набув організаційно-управлінського досвіду, вміння спілкуватися з людьми, докладав чимало зусиль для підвищення кваліфікації й розширення світогляду.

У 1962 р. М. Дяченко успішно склав вступні іспити на заочне відділення філософського факультету Ленінградського державного університету. За п'ять з половиною років навчання в закладі, що має усталені наукові й педагогічні традиції, він долучився до знань у широкій системі гуманітарних наук і, звичайно ж, до філософського знання. На той час на філософському факультеті викладали відомі в СРСР і за кордоном фахівці: професори В. Тугаринов, В. Рожин, М. Кіссель, В. Перов та інші. У 1968 р. М. Дяченко захистив дипломну роботу з проблем діалектики, здобув диплом фахівця-філософа й працював у закладах вищої освіти Харкова викладачем філософських дисциплін. Упродовж 1968—1972 рр. обіймав посади асистента, викладача, старшого викладача у Харківському інституті мистецтв, а від 1972 до 1974 р. навчався у філософській аспірантурі.